

Maie PIHLAMÄGI

TÖÖPÄEVA PIKKUS EESTI VABRIKUTÖÖSTUSES 19. JA 20. SAJANDI VAHETUSEL NING TÖÖLISTE VÕITLUS SELLE LÜHENDAMISE EEST

Tööpäeva pikkus on olulisi töölisklassi majandusliku olukorra näitajaid. Tööpäev on osa ööpäevast, mille jooksul tööline töötab ettevõttes või asutuses. Kapitalismi tingimustes on töölise palkamine kaubandustehing kapitalisti ja töölise vahel. Tööline müüb oma töövoimet, tööjõudu, mis muutub kaubaks. Nagu igal teisel kaubal, on ka tööjõul väärtus ja tarbimisväärtus. Selle väärtuse määrab tööaeg, mis on ühiskondlikult vajalik tööjõu tootmiseks ja taastootmiseks, selle tarbimisväärtuseks on aga võime luua tööjõu enese väärtusest suuremat väärtust. Sellest tulevalt jaguneb tööpäev kaheks osaks: vajalikuks tööajaks, mille jooksul taastoodetakse tööjõu väärtus, ja lisatööajaks, mille jooksul luuakse lisaväärtus.¹

Kapitalismi tingimustes on tööpäeva kaheks jagunemine antagonistlik, sest kapitalistid omastavad lisaajal loodud lisaproducti tasuta. Ostnud tööjõu, püüab kapitalist lisaväärtuse suurendamiseks tööpäeva maksimaalselt pikendada, töölisklass omakorda taotleb selle piiramist normaalsuurusega. Tööpäeva pikkus on määratud füüsilise piiriga, mis tuleneb töölise vajadusest taastada oma tööjõudu, ning moraalse piiriga, mis tuleneb töölise vajadusest rahuldada oma kultuurilisi ja vaimseid tarbeid. Millise pikkusega tööpäev kehtestatakse, sõltub suurel määral töölisklassi monoliitsusest ja võitlusvaimust.

Analüüsidest tööpäeva olemust kapitalistlikus ühiskonnas, pidas Karl Marx selle piiramist töölisklassi majandusliku olukorra parandamise eeltingimuseks. Ta rõhutas tööpäeva piiramise hädavajalikkust töölisklassi füüsilise jõu ja tervise taastamiseks, samuti võimaluste loomiseks töölise vaimseks arenguks, vastastikuseks suhtlemiseks ning ühiskondlikuks ja poliitiliseks tegevuseks.²

Järgnevas käsitletakse tööpäeva pikkust Eesti vabrikutööstuses imperialismiperioodil (19. sajandi lõpust kuni 1917. aastani) ning töölisklassi võitlust 8-tunnise tööpäeva kehtestamise eest. Samuti analüüsitakse ületunnitööd ja tööaasta kestust.

Artikkel on koostatud NSV Liidu Riikliku Ajaloo Keskarhiivi (= NSVL RAKA) ja Eesti NSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi (= ENSV RAKA) dokumentide (ettevõtete aastaaruanded, sisekorraeeskirjad, vabrikuinspektorite aruanded, ankeetküsitlused jt.) ning publitseeritud statistiliste materjalide põhjal.

*

Kuni möödunud sajandi 90. aastate alguseni arenes suurtööstus Venemaal aeglaselt. 1893. aastal algas võimas tööstustõus, mis kestis aasta-

¹ *Marx, K. Kapital, 1, 202.*

² *Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд., 16, 196.*

kümne lõpuni. Selle kutsus esile kapitali akumulatsioon oma maal, eriti aga valitsuse hiiglasuured kapitalimahutused raudtee-ehitusse ja välismaise kapitali ulatuslik juurdevool. Tööstustõus haaras kõiki peamisi suurtööstusharusid, eeskätt rasketööstust. Tarbeesemete tootmine kasvas aeglasemalt. Sellest hoolimata jäid tarbeesemeid tootvad harud tööstuses prevaleerima. Tunduvalt paranes tootmise mehhaniseeritus. Tehniline progress tõstis märgatavalt töötootlikkust. 90. aastail kiirenes ka tootmise kontsentreerumine. Suurettevõtted rajati aktsiaühingute vormis, sest üksikute kapitalistide kapitalist ei jätkunud hiiglasuurte vabrikute ja tehaste asutamiseks ning juhtimiseks. Oige pea hõlmasid aktsiaettevõtted valdava osa kogu suurtööstuse kapitalist ja suurema osa töölistest. Tööstustõusu aastail suurtööstuse kogutoodang peaaegu kahekordistus. Venemaa tööstuse kasvutempo oli sel ajal märksa kiirem Saksamaa ja Ameerika Ühendriikide omast.

Nagu kogu Venemaal, toimus ka Eesti tööstuses tootlike jõudude kiire areng. Oli ju Eesti majandus Venemaa rahvamajanduse lahutamatu osa. Eesti ühendamise raudtee abil Venemaa sisealadega kiirendas tunduvalt maa kapitalistlikku arengut. Tööstuses prevaleeris suurtööstus, mis arenes ülevenemaalise turu nõuete rahuldamiseks. Uued suurettevõtted rajati kohe aktsiaseltsidena finantskapitali osavõtul. See asjaolu määras tööstuse ja tööjõu kõrge kontsentratsiooniastme. 19. sajandi lõpuks oli Eestist kujunenud üks Tsaari-Venemaa kapitalistlikult enam arenenud majandusrajoone.

Koos tööstuse tormilise arenguga kasvas ja tugevnes Venemaa tööstusproletariaat. Käsitsitöö asendamine masintootmisega ning tööstusliku suurtootmise väljakujunemine ja arenemine pidanuks kergendama ka otseste tootjate — tööliste tööd. Ometi kinnitab kapitalismi arengulugu vastupidist. Kapitalismi tingimustes muudab masin töölise oma ripatsiks, suurendab töö intensiivsust, pinget. Suurima kasumi saamiseks seadsid kapitalistid ettevõtetes sisse võimalikult pika tööpäeva. Nende tegevust ei piiranud ükski seadus, sest kuni 1897. aastani oli Venemaa vabrikutööliste (lapsed välja arvatud³) tööaeg seadusandlikult normeerimata. Ülevaate vabrikutööliste tööpäeva keskmisest pikkusest vahetult enne selle normeerimist annavad Rahandusministeeriumi kaubanduse ja manufaktuuride osakonna väljaanded Venemaa vabrikutööstuse kohta 1888. ja 1896. aastal.⁴

Nendest materjalidest selgub, et Eestimaa kubermangu metallitööstuses kestis tööpäev keskmiselt 11—11,5 tundi, paberi-, puidu-, keemia- ja mineraalainete töötlemise tööstuses 12 tundi ning tekstiilitööstuses 12—13,5 tundi. Ettevõtetes, kus töö oli sesoonne (saeveskid, lubja- ja tellisetehased), oli tööpäev isegi 14—15 tundi, sest siin sõltus nii tööpäeva kui tööaasta pikkus ilmastikutingimustest. Praktiliselt niisama pikk kui Eestimaa kubermangus oli tööpäev ka naaberkubermangude — Peterburi ja Liivimaa kubermangu — vastavates tootmisharudes. Seega ei olnud kõigis tööstusharudes tööpäev ühesuguse pikkusega. Kõige pikem tööpäev oli tekstiilitööstuses. Enamiku tööjõust moodustasid siin naised ja alaealised, sest tekstiilitööstuses oli füüsiliselt kergemaid tööoperatsioone rohkem kui rasketööstuses. Teiste tootmisharudega võrreldes oli

³ 1882. aasta 1. juuni seadus keelas kasutada vabrikutööstuses alla 12 aasta vanuste laste tööd ning piiras 12—14-aastaste laste tööaega 8 tunniga päevas. Samuti keelas seadus viimaste rakendamise õitööl, s. o. kella 9-st õhtul kuni kella 5-ni hommikul. 1890. aasta 24. aprilli seadus lubas pikendada laste tööpäeva 9 tunnini ettevõttes, kus töötati kahes vahetuses, ning piiras õdajaks loetavat aega kella 10-st õhtul kuni kella 4-ni hommikul. Erandina lubas seadus rakendada lapsi õitööl klaasitööstuses katkestamatu tootmise puhul, seejuures ei tohtinud tööaeg olla üle 6 tunni.

⁴ Свод данных о фабрично-заводской промышленности в России за 1888 год. СПб., 1891; Продолжительность рабочего дня и заработная плата рабочих в 20 наиболее промышленных губерниях Европейской России. СПб., 1896.

tööpäev kõige lühem metalli- ja masinatööstuses, mis tööstustõusu aastail hoogsalt arenes. Uued ettevõtted rajati tehniliselt hästi varustatud suurettevõtetena. Kvalifitseeritud tööjõu kasutamine ning tootmise parem organiseerimine võimaldasid tõsta töötootlikkust ning lühendada tööpäeva. Metallitööstuses kehtiva lühema tööpäeva puhul ei jäänud ettevõtjad siiski oma lisaväärtuse normist ilma, sest töötootlikkuse tõusu tõttu vajalik tööaeg lühenes, lisaväärtuse norm aga kasvas.

Tööpäeva pikkus eri tootmisharudes sõltus ettevõtete tehnilisest tasemest ja tootmise organiseerimisest, tööliste kvalifikatsioonist ja töötootlikkusest, samuti tööliste monoliitsusest ja sellest, kuivõrd nad suutsid kodanluse survele vastu seista. Proletariaat on kogu kapitalismi ajaloo vältel pidanud ägedat võitlust tööpäeva lühendamise eest. Esimesena Venemaal nõudsid tööpäeva lühendamist tekstiilitöölised, nimelt Narva Kreenholmi Manufaktuuri töölised 1872. aastal.⁵ Tekstiilitöölised olid nii Eestimaa kubermangus kui kogu Venemaal kõige arvukam, samal ajal kõige pikema tööpäevaga ja madalamalt tasustatav töölikategooria. Seetõttu olid streigid tekstiilivabrikuis sagedamad ja osavõturohkemad kui teistes ettevõtetes. 1896. aasta mais toimus Peterburis tekstiilitöölise streik. Sellest võttis osa üle 30 000 töölise, kes nõudsid tööpäeva lühendamist 13 tunnilt 10,5 tunnile. Streik oli otsene ajend, mis sundis valitsust samme astuma tööaja riiklikuks normeerimiseks. Vastava seaduseelnõu väljatöötamiseks moodustati komisjon. Viimase otsus võtta seadusprojekti aluseks 11-tunnine tööpäev tekitas suurt rahulolematust töösturite, eriti tekstiilitööstuse magnaatide hulgas. Vaidlus käis põhiliselt kahe grupeeringu — Peterburi—Lodzi ja Moskva tekstiilitöösturite vahel. Moskva ettevõtted töötasid kahes vahetuses (vahetus 9 tundi), seetõttu toetasid vabrikandid komisjoni otsust. Kuna Peterburi ja Lodzi piirkonna vabrikutes toimus töö enamasti ühes vahetuses, nõudsid ettevõtete omanikud tööpäeva normeerimist vähemalt 12-tunniseks. Nendega liitusid ülejäänud töösturid, kes olid oma ettevõtetes sisse seadnud ühe vahetusega töö. Ühiselt koostatud märgukirjas 7. märtsist 1897 teatasid nad valitsusele, et seadust tööpäeva normeerimise kohta on võimalik ellu rakendada ainult teatud tingimustel, milledest peamine on maksimaalselt pika, mitte alla 11,5-tunnise tööpäeva kehtestamine. Nende arvates ei olnud tööpäeva lühendamine alla selle normi tollal õigustatud, sest see oleks tööstuse arengule mõjunud ebasoodsalt.⁶

Vaidlustele seaduseelnõu ümber tegi lõpu Peterburi tekstiilitöölise uus võimas streik jaanuaris 1897. See oli 1896. aasta maistreigi jätk. Sellise enneolematu jõuga töölisliikumise surve sundis valitsust kiiresti järeleandmisi tegema ning 2. juunil 1897 avaldatigi seadus⁷ vabrikutöölise (alates 15 aasta vanusest) tööpäeva normeerimise ja puhkeaja kindlaksmääramise kohta. 20. septembril kinnitati Siseministeeriumiga kokkuleppel Rahandusministeeriumi juhendid⁸ seaduse rakendamiseks.

Seadus kehtestas vabrikutes ja tehastes kuuapäevase tööädala, kusjuures ühe vahetusega töö puhul ei tohtinud igapäevase tööaja (tööpäeva) kestus olla üle 11,5 tunni; öötööl, laupäevadel ja pühade-eelsetel päevadel 10 tundi. Kahe vahetusega 18 tundi töötavates ettevõtetes lubati tööpäeva pikendada 12 tunnini, kusjuures tuli kinni pidada kahe teineteisele järgneva nädala tööaja kestusest (kokku 108 tundi). Katkestamatu tootmise puhul tuli tööliste igapäevase tööaja kestus kindlaks määrata vahetusgraafikuga, pidades kinni kahe teineteisele järgneva

⁵ Eesti NSV ajalugu. XIX sajandi 50-ndaist aastaist kuni 1917. aasta märtsini, 2. Tln., 1963, 168—169.

⁶ Лаврычев В. Я. Царизм и рабочий вопрос в России (1861—1917 гг.). М., 1972, 94—95.

⁷ Полное Собрание Законов Российской империи (=ПСЗ). 1897, XVIII, № 14231.

⁸ Собрание узаконений и распоряжений правительства. 1897, № 105.

ööpäeva tööaja kestusest, mis ei tohtinud olla üle 24 tunni, vahetuse murdmise puhul üle 30 tunni. Seadus andis ka ööaja määrangu. Ööajaks loeti ühes vahetuses töötamisel aega kella 9-st õhtul kuni kella 5-ni hommikul ning kahe ja enama vahetusega töötamisel aega kella 10-st õhtul kuni kella 4-ni hommikul. Öötöö oli lubatud kõigis tootmisharudes. Erandina oli keelatud naisi ja alla 17-aastasi noorukeid rakendada öötööl tekstiilitööstuses. 12—14 aasta vanuste tööliste öötöö oli keelustatud kõigis tööstusharudes, välja arvatud klaasitööstuses.

Samal ajal kui Venemaal viidi 2. juuni seadusega lõpule kõigi vabrikutööliste tööaja riiklik normeerimine, ei olnud nii mõneski tööstuslikult kõrgeltarenenud Lääne-Euroopa riigis selleni veel jõutud (üldjuhul oli reglementeeritud kõigis riikides vaid laste tööaeg). Nii oli Inglismaal, Saksamaal, Belgias, Hollandis, Itaalias, Rootsis ja Norras täiskasvanud meestööliste tööaeg normeerimata. Prantsusmaal oli nende tööpäev normeeritud 12 tunniga, Šveitsis ja Austrias 11 tunniga. Täiskasvanud naistöölise tööpäev oli seadusandlikult piiratud Itaalias ja Belgias 12 tunniga; Saksamaal, Austrias ja Šveitsis 11 tunniga; Inglismaal tekstiilitööstuses 10, teistes tootmisharudes 10,5 tunniga; Prantsusmaal 10 tunniga; Hollandis, Rootsis ning Norras oli see normeerimata. Naiste öötöö oli keelustatud Inglismaal, Šveitsis, Hollandis ja Itaalias, teistes maades oli see mõnes tootmisharus erandina lubatud.⁹

2. juuni seadus legaliseeris ka ületunnitöö. Seaduse kohaselt loeti ületunnitööks tööd, mida tööline tegi tööstusettevõttes sel ajal, kui sisekorraeskirjade järgi tal ei olnud ette nähtud töötada. Ületunnitöö liigitati vabatahtlikuks ja kohustuslikuks. Vabatahtlik ületunnitöö võis toimuda ainult ettevõtte administratsiooni ja tööliste vahel sõlmitud erilise kokkuleppe ning kubermangu vabriku- ja mäeasjade komisjoni loa alusel. Kohustusliku ületunnitöö tingimused olid fikseeritud töölepingus ning need olid seotud tootmise tehnilise küljega. Vabatahtliku ületunnitöö piirnormiks aastas ühe tööliste kohta määrati 120 tundi, kohustusliku ületunnitöö maht ei olnud piiratud. Mõlemat liiki ületunnitöö kohta nõuti ranget arvepidamist.

Seadus kehtestas ka kohustuslikud puhkepäevad. Puhkepäevade nimekirja arvati kõik pühapäevad ja lisaks veel 14 püha: 1. ja 6. jaanuar, 25. märts, 6. ja 15. august, 8. september, 25. ja 26. detsember, vaigse nädala reede ja laupäev, teine ja kolmas lihavõttepüha (esimene püha langes alati pühapäevale), taevaminemispüha ja püha vaimu väljavalamise päev. 1900. aastal kuulutati pühadeks veel kolm päeva: 2. veebruar, 14. september ja 21. november.¹⁰ Seadus nägi ette keskmiselt 12 puhkepäeva vähem, kui seni oli tehastes ja vabrikutes traditsiooniliselt peetud.¹¹

Igas ettevõttes määrati puhkepäevad, tööpäeva pikkus ja päevarežiim kindlaks töösisekorraeskirjadega, mille kinnitas vabrikuinspektor. Järelevalve 1897. aasta 2. juuni seaduse täitmise üle oli vabrikuinspeksiooni ülesanne.

V. I. Lenin analüüsis väga põhjalikult uue vabrikuseaduse olemust ning selle tähtsust töölistele ja töölisliikumisele. «Uue vabrikuseaduse tähtsus seisab selles,» märkis ta, «et ta on ühelt poolt valitsuse sunnitud järeleandmine, et ühinenud ja klassiteadlikud töölistel on tema poliitiliselt valitsuselt kätte võitnud. Selle seaduse andmine näitab töölisliikumise edu Venemaal, näitab, millist määratu suurt jõudu sisaldab endas töölistemasside teadlik ja visa nõudmine. [...] Teiselt poolt seisab uue seaduse tähtsus selles, et ta annab paratamatult ja vältimatult uue

⁹ Крузе Э. Э. Положение рабочего класса в России в 1900—1914 гг. Л., 1976, 248—249.

¹⁰ ПСЗ. 1900, XX, № 18041.

¹¹ Lenin, V. I. Teosed, 2, 256.

tõuke vene töölisliikumisele.»¹² Ühtlasi seadis ta tööliklassi ette ülesande jätkata võitlust 8-tunnise tööpäeva kehtestamise eest: «... selleks et endale kätte võidelda *inimlikud* töötingimused ja saavutada 8-tunniline tööpäev, mille poole püüavad nüüd kogu maailma töölisel, peavad vene töölisel lootma ainult oma ühenduse jõule ja valitsuselt kõrvalekaldumatult kätte võitlema ühe järeleandmise teise järel.»¹³

2. juuni seadus kehtestas esmakordselt kohustuslikud puhkepäevad aastas ja viis lõpule Venemaa kõigi vabrikutööliste tööpäeva normeerimise, jättes selle aga diferentseerimata. Nii 15—16-aastaste noorukite kui täiskasvanud tööliste suhtes kehtis tööpäeva ühesugune, ülemäära kõrge 11,5-tunnine piirnorm. Legaliseerides samuti ületunnitöö, andis seadus ettevõtjatele võimaluse pikendada tööpäeva üle kehtestatud piirnormi.

Hoolimata seaduse kõigist puudustest, näitas ainuüksi selle väljandmine, et tööliklassi ühise võitlusega on võimalik valitsust järeleandmistele sundida. Seaduse ellurakendamine oli kaheldamatult samm tööliste majandusliku olukorra parandamiseks.

Uut seadust ellu rakendades seadsid Eestimaa kubermangu juhtiva tööstusharu — tekstiilitööstuse vabrikandid ettevõtetes sisse tööpäeva piirnormi. Selle tulemusel lühenes Narva Kreenholmi Manufaktuuris, Venemaa tolle aja suurimas puuvillavabrikus tööpäev 1897. aastal 13,5 tunnilt 11,5 tunnile (töönädal 79 tunnilt 67 tunnile), Kärkla kalevivabrikus 12,5 tunnilt 11,5 tunnile (töönädal 72 tunnilt 67 tunnile) ning ülejäänud väiksemates ettevõtetes 12 tunnilt 11,5 tunnile.¹⁴

Ka paberi-, puidu-, keemia- ja mineraalainete töötlemise tööstuse ettevõtetes seati tekstiilitööstuse eeskujul sisse 11,5-tunnine tööpäev. Nende tootmisharude tööliste lühenes tööpäev senisega võrreldes poole tunni võrra. Ainult üksikutes suuremates ettevõtetes oli lühem tööpäev: Waldhofi tselluloosivabrikus 10-tunnine, A. M. Lutheri vineeri- ja mööblivabrikus ning A. Mohri mööblivabrikus 11-tunnine.¹⁵

Metallitööstuse suurettevõtetes, nagu F. Wiegandi, «Volta» ja Fr. Krulli tehases, kehtestati 11-tunnine¹⁶, «Dvigateli» vagunitehases aga 10,5-tunnine tööpäev¹⁷. Väiksemates metallitööstuse ettevõtetes, nagu J. Haubneri tehases Tartus ja Tallinna mehaanikatehases Ernst & Ko, pandi maksimaalse 12-tunnise asemel 11,5-tunnine tööpäev.¹⁸ Järelikult säilisid endiselt erinevused tööpäeva pikkuses nii tööstusharude kui ka ühe tööstusharu erinevate ettevõtete piires.

Seega kehtestati 1897. aasta 2. juuni seaduse põhjal kõigis tööstusharudes, välja arvatud metalli- ja masinatööstus, maksimaalse pikkusega tööpäev. Oluliselt võitsid uue seadusega ainult tekstiilitöölised.

Tööliklass jätkas sotsiaaldemokraatide juhtimisel võitlust ülemäära pika tööpäeva lühendamise eest. Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei II kongressil vastuvõetud parteiprogramm märkis lähemate võitlusülesannete hulgas kõigi palgatööliste tööpäeva piiramist kaheksa tunniga ööpäevas, seadusandlikus korras iganädalase 42-tunnise puhkuse sisseseadmist palgatööliste, ületunnitöö täielikku keelustamist, öötöö keelustamist kõigis rahvamajandusharudes (öötööd lubati seal, kus see oli

¹² Lenin, V. I. Teosed, 2, 264—265.

¹³ Samas, 242.

¹⁴ 1857—1907. Кренгольмская мануфактура. СПб., 1907, 62; ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s. 155, l. 7; s. 190, l. 117—118.

¹⁵ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s. 168, l. 26; f. 559, nim. 2, s. 27, l. 189, 361; f. 560, nim. 1, s. 49, l. 2.

¹⁶ ENSV RAKA, f. 208, nim. 1, s. 47, l. 182; s. 49, l. 2—3; f. 206, nim. 1, s. 218, l. 73.

¹⁷ ENSV RAKA, f. 209, nim. 1, s. 50, l. 11.

¹⁸ ENSV RAKA, f. 560, nim. 1, s. 102, l. 4; f. 290, nim. 1, s. 49, l. 1.

tingimata vajalik tehnilistel kaalutlustel, ning juhtudel, kui selle kiidavad heaks töölisorganisatsioonid).¹⁹

Need nõudmised esitasid Venemaa vabrikutöölised 1905. aasta jaanuaris puhkenud revolutsioonilise võitluse käigus. 3. jaanuaril alustasid streiki Putilovi tehase töölised Peterburis. Nad nõudsid 8-tunnise tööpäeva kehtestamist, ületunnitöö kaotamist, palkade tõstmist ja alalise valitava tööliskomisjoni loomist konfliktide lahendamiseks ettevõtjatega. Putilovlasi toetasid teiste ettevõtete töölised ning 8. jaanuaril muutus streik üldstreigiks. Järgmisel päeval kogunes üle 140 000 Peterburi tööliste Talvepalee juurde, et anda oma soovid üle tsaarile. Tsaari käsul avas sõjavägi tööliste pihta tule, mille tagajärjel tapeti üle tuhande inimese ning viis tuhat sai haavata. Teade metsikust veresaunast levis välkkiirelt üle kogu Venemaa. 9. jaanuari verised sündmused Peterburis said revolutsiooni alguseks. Kõikjal korraldati protestistreike ja demonstratsioone. Esimeste hulgas alustasid streiki protestiks tsaarivalitsuse veretöö vastu Tallinna töölised. Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei (= VSDTP) Tallinna komitee liikmed andsid 11. jaanuaril välja lendlehe: «Vennad, nõudkem 8 (kaheksa) tunnilist tööaega, nagu meie vennad Piiteris...»²⁰

12. jaanuaril streikis Tallinnas üle 10 000 tööliste. Lausmanni masinatehase juures toimus tööliste massimiiting, kus arutati läbi ühised nõudmised: 8-tunnise tööpäeva kehtestamine, palkade tõstmine, materiaalse toetuse andmine haiguse ja õnnetusjuhtumite puhul, läbiotsimiste ja trahvide kaotamine, kohustusliku ületunnitöö kaotamine jne.²¹ Miitingul valitud tööliste delegatsioon esitas samal õhtul tööliste ühised nõudmised asekuberner Giersile ning kubermangu vanemvabrikuinspektorile.²² Järgmisel päeval ilmus ajakirjanduses ametlik teadaanne, milles asekuberner nõudis töö jätkamist vabrikutes endistel tingimustel. Vastuseks jätkasid töölised streiki, kuid see lõppes edutult. Siiski oli Tallinna jaanuaristreikidel suur tähtsus proletariaadi äratamisel võitlusele kapitalistide ja tsarismi vastu. See tähistas revolutsiooni algust Eestis. Veebruaris puhkes streigivõitlus uue hooga. 7.—13. veebruarini kestis Tartu tööliste üldstreik. Tööliste üksmeelse väljaastumise tagajärjel olid ettevõtjad sunnitud tegema järeleandmisi: osas ettevõtetes lühendati tööpäeva 10 tunnini, tõsteti mõnevõrra palku ja parandati töötingimusi.²³ Ka Tallinna tööliste uus üldstreik 17.—27. veebruarini sundis ettevõtjaid tööliste nõudmisi osaliselt rahuldama. Paljudes tehastes ja vabrikutes lühendati tööpäeva, tõsteti palku, lõpetati tööliste läbiotsimised, vähendati ületunnitööd või tõsteti selle eest makstavat tasu. Need järeleandmised ei olnud kõigis ettevõtetes ühesugused. Juunis 1906 tegi Eestimaa kubermangu vanemvabrikuinspektor kokkuvõtte ettevõtete tööpäeva lühenemise kohta, mis oli tingitud tööliste revolutsioonilisest võitlusest, ning saatis selle Kaubandus-Tööstusministeeriumile.²⁴ Kokkuvõttest selgus, et suuremais tekstiilitööstuse ettevõtteis — Narva Kreenholmi Manufaktuuris ja Balti Puuvillamanufaktuuris — oli tööpäev lühenenud 11,5 tunnilt 10,5 tunnile (töönädal 61,5 tundi). Kärkla kalevivabrikus aga kehtis endiselt 11,5-tunnine tööpäev (töönädal 67 tundi). Paberi-, puidu-, keemia- ja mineraalainete töötlemise tööstuse ettevõtteis oli tööpäev vabrikuinspektori andmetel lühenenud 11,5 tunnilt 10 tunnile (töönädal 59 tundi), metalli- ja masinatehastes 11 tunnilt 10 tunnile, «Dvigateli» vagunitehases koguni

¹⁹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused. 1898—1954. Tln., 1956, 42—43.

²⁰ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s. 148, l. 9.

²¹ Eesti NSV ajalugu, 2, 355.

²² Samas; ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s. 372, l. 8.

²³ ENSV ajalugu, 2, 358; ENSV RAKA, f. 560, nim. 1, s. 49, l. 5.

²⁴ Vt. NSVL RAKA, f. 23, nim. 20, s. 45, l. 13—14.

Tööpäeva keskmine pikkus Venemaa vabrikutööstuses
1904. ja 1905. aastal*

Tootmisharu	Tööpäeva keskmine pikkus tundides	
	1904	1905
Tekstiilitööstus	10,3	10,0
Paberi- ja polügraafiatööstus	10,2	9,9
Puidutööstus	10,8	10,6
Metallitööstus	10,4	9,9
Mineraalainete töötlemise tööstus	10,6	10,4
Loomsete saaduste töötlemise tööstus	11,0	10,5
Maitse- ja toiduainetööstus	11,3	10,7
Keemiatööstus	10,6	10,3
Muud tööstusharud	10,0	9,5
Keskmine	10,6	10,2

* Материалы по статистике труда Северной области. Вып. I, Пг., 1918, 55; *Кирьянов Ю. И.* Жизненный уровень рабочих России (конец XIX — начало XX в.). М., 1979, 48. Arvesse ei ole võetud tööaega laupäevadel, pühade-eelsetel päevadel ning ületunnitööd.

9 tunni. Vabrikuinspektori andmed vastasid ettevõtete sisekorraeskirjades fikseeritud muudatustele tööajas. Kuid esines ka lahkuminekuid, seda just mineraalainete töötlemise tööstuse puhul. Selles tööstusharus kehtis endiselt 11,5-tunnine tööpäev.²⁵

Vabrikutöölise tööpäev ei lühenenud mitte ainult Eestimaa kubermangus, vaid kogu Venemaal. Rahandusministeeriumi poolt kogutud andmeist tööpäeva pikkuse kohta Venemaa vabrikutööstuses seisuga 1. juuli 1904 ja 1. juuli 1905 (vt. tab. 1) selgub, et 1904. aastal oli tööpäev lühenenud 10,6 tunnini. Järgmisel aastal lühenes see veelgi 0,4 tunni ehk 24 minuti võrra. Ühelt poolt põhjustas tööpäeva lühenemist 20. sajandi algaastate tööstuskonjunktuur (kriis aastail 1900—1903 ja sellele järgnenud depressioon). Sel perioodil töötasid paljud ettevõtted lühendatud tööajaga. Teiselt poolt lühenes tööpäev tööliste järjekindla võitluse tagajärjel. Neil aastail oli tööliste üks peamisi majanduslikke võite revolutsioonis palga tõusu kõrval tööpäeva lühenemine keskmiselt ühe tunni võrra.

Ühtlasi kerkis päevakorda ka tööpäeva lühendamise seadusandlikus korras. Juba jaanuaris 1905 asus valitsus aktiivselt tegelema töölistküsimumega. Ministrite Nõukogus vaadati läbi tööseadusandluse edasise täiustamise põhisuunad, nende hulgas tööaja normeerimine. Aastail 1905—1907 tegeles mitu valitsuse moodustatud komisjoni tööaja lühendamise seadusprojektide väljatöötamisega. Üks projekte, koostatud veebruaris 1905, piiras tööaja ühe vahetusega töö puhul 10, kahe vahetusega töö puhul 9 ja kolme vahetusega töö puhul 8 tunniga päevas.²⁶ Aprillis 1906 väljatöötatud variant nägi ette tööaja piiramist 10,5 tunniga päevas.²⁷ 1906. aasta keskpäigaks aga muutus poliitiline olukord Venemaal. Seda iseloomustas revolutsiooni taandumine ja töölistliikumise langus. I Riigiduumalaialiajamine näitas liberaalse kodanluse abitust ning võimaldas

²⁵ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s. 154, l. 88; s. 156, l. 7; f. 208, nim. 1, s. 87, l. 38.

²⁶ *Лаврычев В. Я.* Царизм и рабочий вопрос в России, 193.

²⁷ Съезды Представителей Промышленности. Материалы по рабочему вопросу, 1906, № 1, 11.

tsarismil revolutsioonile kindlamalt peale tungida. Revolutsiooni taandumise olukorras ei pidanud valitsus enam vajalikuks aktiivselt tegelda tööseadusandluse täiustamisega. Seni väljatöötatud seadusprojektid tööaja, kindlustuse jt. küsimuste kohta pandi kalevi alla.

Venemaa tööliklass jätkas võitlust tööpäeva lühendamise eest ka pärast revolutsiooni. III Riigiduum (1. nov. 1907—9. juuni 1912) sotsiaaldemokraatlik fraktsioon esitas duumale arutamiseks seaduseelnõu 8-tunnise tööpäeva kehtestamise kohta. Projekt nägi ette 8-tunnise tööpäeva kehtestamist järk-järgult, s.t. 10-tunnise tööpäeva siseseadmist kolm kuud pärast seaduse jõustumist ning seejärel selle lühendamist ühe tunni kaupa aastas. V. I. Lenin, kes kirjutas seltskirja seadusprojekti juurde, pidas järsku üleminekut 8-tunnisele tööpäevale pärast 1905—1907. aasta revolutsiooni kujunenud olukorras võimatuks. Põhjuseks tõi ta esile vene tööstuse tehnilise mahajäämuse, proletariaadi nõrga organiseerituse ja tööliselanikkonna selle tohtu hulga, kes ei olnud veel osalenud üheski suures kampaanias tööpäeva lühendamise kasuks.²⁸ «Võttes käesoleval ajal oma seaduseelnõusse 8-tunnilise tööpäeva kehtestamise järkjärgulisuse,» rõhutas V. I. Lenin, «tahab sotsiaaldemokraatia sellega ainult näidata, et VSDTP programmiliste nõudmistega elluviimine on täiesti võimalik isegi kõige halvemates ajaloolistes tingimustes, isegi siis, kui majandusliku, sotsiaalse ja kultuurilise arenemise tempo on kõige aeglasem.»²⁹ Esitatud seadusprojekt lükati tagasi.

1910. aastal algas Venemaal uus võimas tööliikumise tõus. See sundis valitsust taas tõsiselt tegelema tööliküsimusega. Võimatu oli mõõda minna ka tööpäeva lühendamisest, sest bolševikud, kes võitlesid tööliklassi eesotsas järjekindlalt 8-tunnise tööpäeva kehtestamise eest, esitasid vastava seadusprojekti arutamiseks ka IV Riigiduumale, kes selle aga tagasi lükkas.³⁰ Töörahvahulkadele tutvustamiseks avaldasid bolševikud seadusprojekti 24. novembril 1913 ajalehes «За правду».

Kaubandus-Tööstusministeerium, kellele oli tehtud ülesandeks tööaega puudutava seadusprojekti väljatöötamine, kogus 1913. aastal järjekordselt andmeid tööpäeva pikkuse kohta vabrikuinspektsiooni järelevalve alla kuulunud tööstusettevõtetes. Tulemused näitasid, et keskmine tööpäeva pikkus seisuga 1. november 1913 oli Venemaa vabrikutööstuses 9,9 tundi, kusjuures arvestusest oli välja jäetud tööaeg laupäevadel, pühadeelsetel päevadel ning ületunnid.³¹ Aasta lõpuks töötas ministeerium välja seadusprojekti, mis lühendas ainult naiste ja alaealiste tööaega, piiras 12—14-aastaste laste tööd 6 tunniga, naiste ja 15—16-aastaste noorukite tööd 10,5 tunniga päevas ning keelustas nende öötöö (töö kella 9-st õhtul kuni kella 9-ni hommikul).³²

Valitsus ei rutanud tööpäeva lühendama seadusandlikus korras. 1913. aastal avaldatud «Устав о промышленном труде» süstematiseeris ja täiendas kehtivat vabrikuseadusandlust, kuid tööpäeva seadusandlikuks piirnormiks jäi endiselt 11,5 tundi.³³

Töölise tööpäev ei piirdunud ainult kindlaksmääratud normaaltööajaga, sellele lisandus sageli ületunnitöö. Viimane tulenes kapitalistliku majanduse stiihilisest ja plaanipärast arengust ning tootmise anarhiast. Nii tehti ületunnitööd «Voltas» 1907. aasta 23. maist kuni aasta lõpuni, «Dvigatelis» 22. oktoobrist kuni 3. novembrini, F. Wiegandi masinatehases 1909. aasta 27. maist kuni 15. juulini seoses «suurte, ettenäge-

²⁸ Lenin, V. I. Teosed, 16, 99.

²⁹ Samas, 101.

³⁰ Лаврычев В. Я. Царизм и рабочий вопрос в России, 264.

³¹ Кирьянов Ю. И. Жизненный уровень рабочих России, 48.

³² Rahvaleht, 1913, 14. det.

³³ РСЗ. 1913, XI, ч. 2, с. 46.

Ületunnitöö Eestimaa kubermangu vabrikutööstuses 1902. ja 1913. aastal*

Aasta	Töölise arv ettevõtetes, kus tehti ületunde (tuh.)	Töölised, kes tegid ületunde				Ületunnid						Üle- tunnid ühe töölise kohta	
		kohustus- likke		vabataht- likke		kohustus- likud		vabataht- likud		kokku (tuh.)	kohustus- likud	vabataht- likud	
		arv	%	arv	%	arv	%	arv	%				
													arv
1902	13,1	2,0	15,3	5,1	38,9	151,8	28,9	372,9	71,1	524,6	76	73	
1913	9,3	1,2	12,9	7,2	77,4	227,9	27,7	594,8	72,3	822,7	190	83	

* Arvutusalus: Сверхурочные работы в промышленных заведениях С.-Петербургского фабричного округа за 1902 год. СПб., 1904, 22—23; ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s. 41, 44, 45. Tabelis esitatud andmed ei ole täielikud, sest ettevõtete aastaaruannetes ei kajastu kogu tehtud ületunnitöö. Vabrikuinspektorite kontrollaktidest nähtub, et ettevõtjad ignoreerisid sageli nõuet taotleda ületunnitööks luba vabriku- ja mäesajade komisjonilt. Neil juhtudel ei peetud ka mingit arvestust ületunnitöö kohta.

matute ja tähtajaliste tellimustega».³⁴ Streigi tõttu tekkinud tööseisaku tagajärgede likvideerimiseks toimus ületunnitöö veebruarist maini 1907 Balti Manufaktuuris.³⁵ Traditsiooniline oli iga-aastane ületunnitöö maist septembrini (keskmiselt 300 tundi nädalas) A. M. Lutheri vineeri- ja mööblivabrikus, «et kasutada ära päikesepaistelisi suvepäevi vineeri kuivatamiseks».³⁶

Ületunnitöö levikust Eestimaa kubermangu tööstuses annab ülevaate tabel 2.

Esitatud andmetest nähtub, et võrreldes 1902. aastaga suurenes 1913. aastal ületunnitöö maht 524,6 tuhandelt tunnilt 822,7 tuhandele, seega 56,8%. Valdava enamiku ületundidest moodustasid vabatahtlikud ületunnid (1902. aastal 71,1% ning 1913. aastal 72,3%). Järelikult suurenes vaadeldaval perioodil vabatahtlike ületundide osatähtsus, seevastu kohustuslike ületundide osakaal vähenes. Siinkohal öeldagu, et ületunnitööd teinud töölise üldarvu ei ole võimalik välja selgitada, sest arvestust peeti mõlema ületunnitööliigi kohta eraldi. Üks ja sama tööline võis aasta jooksul teha nii kohustuslikku kui vabatahtlikku ületunnitööd. Üldise tendentsina märgitagu, et ületunnitööga, eriti vabatahtliku ületunnitööga hõivatud töölise arv kasvas: kui 1902. aastal tegi vabatahtlikku ületunnitööd 38,9% töolistest, siis 1913. aastaks kasvas nende arv 77,4%-ni. Seevastu kohustusliku ületunnitööga hõivatud töölise arv langes 15,3%-lt 1902. aastal 12,9%-le 1913. aastal. Samal ajal ületunnitöö maht ühe töölise kohta (arvestatud on ainult ületunnitööga hõivatud töölise arvu) kasvas kiires tempos. 1902. aastal tegi üks tööline keskmiselt 76 kohustuslikku ületundi, 1913. aastal 190 tundi, seega 2,5 korda rohkem. Vabatahtliku ületunnitöö maht vaadeldaval ajavahemikul oluliselt ei suurenenud. Kohustuslikke ületunde tehti 1913. aastal ühe töölise kohta üle kahe korra rohkem kui vabatahtlikke. Põhjus on selge: töösea-

³⁴ NSVL RAKA, f. 23, nim. 20, s. 91, l. 1, 9; ENSV RAKA, f. 205, nim. 1, s. 44, l. 22, 46.

³⁵ ENSV RAKA, f. 205, nim. 1, s. 44, l. 2.

³⁶ NSVL RAKA, f. 23, nim. 20, s. 91, l. 4—5, 25, 28, 36; ENSV RAKA, f. 205, nim. 1, s. 44, l. 13; s. 45, l. 2—3; f. 209, nim. 1, s. 41, l. 87.

Ületunnitöö metallitööstuses 1914. aasta juunis *

Ettevõte	Tööliste arv	Töölisel, kes tegid ületunde, %	Ületundide arv ühe töölise kohta	
			kuus	päevas
A/s. «Noblessneri» laevatehas	329	100	71	3,0
A/s. Vene-Balti laevatehas	2293	85,5	37	1,5
A/s. «Volta» elektrimootoritehas	734	59,3	24	1,1
A/s. Fr. Krulli masinatehas	428	56,1	20	0,9
A/s. «Dvigateli» vagunitehas	1903	51,7	17	0,7
A/s. Fr. Wiegandi masinatehas	379	16,6	17	0,8

* Arvutusalus: NSVL RAKA, f. 23, nim. 29, s. 101, l. 75—91, 140—165.

dusandlus piiras ainult vabatahtlike ületundide mahtu — ühe töölise kohta kuni 120 tundi aastas. Mõnedes ettevõtetes sellest normist kinni ei peetud. Nii tehti 1908. aastal Brockhauseni jahuveskis üle normi 30, 1911. aastal F. Wiegandi masinatehas 10, 1913. aastal samas tehases 56 ja Fr. Krulli tehases 10 vabatahtlikku ületundi.³⁷ Kõige enam rakendati ületunnitööd metallitööstuses. 1902. aastal tehti selles tööstusharus 34,4% kõigist ületundidest, 1913. aastal 39,2%, seejuures suur enamus oli vabatahtlik ületunnitöö.³⁸

Kui palju pikendas ületunnitöö töölise tööpäeva metallitööstuses 1914. aasta juunis, näitavad ilmekalt tabelis 3 esitatud Kaubandus-Tööstusministeeriumi kogutud andmed.

Kõigis tehastes, välja arvatud F. Wiegandi masinatehas, oli ületunnitööga hõivatud üle poole töolistest. Kehtivat 10-tunnist tööpäeva pikendasid ületunnid «Noblessneri» laevatehas 13 tunnini, Vene-Balti laevatehas 11,5 tunnini, «Voltas» 11,1 tunnini, Fr. Krulli tehases 10,9 tunnini.

Ületunnitööd ei rakendatud mitte ainult majanduslikult soodsatel aastatel, vaid ka kriisi ja stagnatsiooni perioodil. 1906. aastal vallandati F. Wiegandi masinatehasest töö vähesuse tõttu 92 töolist. Samal ajal rakendati tehases ületunnitööd.³⁹ Vagunitehas «Dvigatel» töötas 1907. aastal tellimuste vähesuse tõttu ainult 263,5 päeva. Sellega seoses vallandati tehase aasta jooksul hulgaliselt töölisi. Ometi tehti tehases ületunde, mille arv ulatus aasta lõpuks 16 022-ni. Ka järgmisel aastal vallandati suur hulk töölisi. Ületunnitöö maht aga suurenes eelmise aastaga võrreldes 2,5 korda.⁴⁰

Laialdase ületunnitöösüsteemi rakendamisega püüdsid ettevõtjad kompenseerida töölise revolutsioonilise võitluse survele tehtud järeleandmist — tööpäeva lühendamist 10 tunnini. Ühelt poolt massilise tööpuudus kriisiaastail, mis suurendas töolistevahelist võitlust töökoha pärast, teiselt poolt tarbekaupade hindade järjekindel tõus ja ebakindlus homse päeva suhtes sundisid töölisi nõustuma ületunnitööga. Ületunnitöö eest maksti kõrgendatud tariifide alusel ning seetõttu oli ta töolistele ka lisasissetulekuallikas.

Töölise kolmas oluline tööaja komponent tööpäeva ja ületunnitöö kõrval oli aasta tööperiood. Nagu juba öeldud, olid vabrikutöolistel puh-

³⁷ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s. 41, l. 246; s. 44, l. 157; s. 46, l. 33, 61.

³⁸ Arvutusalus: Сверхурочные работы, 22—23; ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s. 45.

³⁹ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s. 38, l. 100.

⁴⁰ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s. 38, l. 261; s. 41, l. 232.

Tööaasta keskmine pikkus Eestimaa kubermangu tähtsamates tööstusharudes *

Tootmisharu	Tööpäevade arv			
	1902	1908	1911	1913
Tekstiilitööstus	297	297	293	293
Metallitööstus	299	287	292	289
Paberitööstus	292	309	301	299
Puidutööstus	286	292	294	292
Tsemenditööstus	306	275	331	298
Keemiatööstus	331	358	306	310

* Arvutusalus: Сверхурочные работы, 22—23; ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s. 41, 44, 45.

kuseks seaduslikult ette nähtud kõik pühapäevad ja 17 püha aastas, kokku 68 puhkepäeva. Iga-aastast korralist puhkust tööseadusandlus ette ei näinud. Mitteõigeusklikele töölistele ei olnud kõik pühad kohustuslikud. Ettevõtte administratsioonil oli vastavalt 1897. aasta 2. juuni ja 1900. aasta 22. jaanuari seadustele õigus asendada seaduses loetletud pühad sellistega, mida tähistas kohalik kirik. Eesti tööstusettevõtete sisekorraeeskirjades oli fikseeritud enamasti 18—21 luteri kiriku püha. Õigeusklike tööliste suhtes kehtis eriklausel, mille alusel nad vabastati tööst veel 3—5 pühal aastas.

Tööaasta keskmist pikkust Eestimaa kubermangu tähtsamates tootmisharudes iseloomustab tabel 4.

Lugedes ettevõtetes keskmiseks pühade arvuks 20 ning lisades sellele pühapäevad, saab tööaasta keskmiseks pikkuseks 293 päeva.

Tabelis 4 esitatust nähtub, et väikeste kõrvalekalletega nii see oligi. Paberi-, tsemendi- ja keemiatööstuses oli tööperiood pikem kui mujal. See tulenes asjaolust, et nende tööstusharude ettevõtetes oli tootmine katkestamatu. Tavalise tööritmi puhul seisati töö kogu ettevõttes vaid kaks korda kuus 12 tunniks. Töölised töötasid vahetusgraafiku alusel.

Tööaasta lühenemise põhjused olid väga erinevad. Lisaks puhkepäevadele seisis näiteks Fr. Krulli tehas 1906. aastal veel 13 päeva tööliste streikide tõttu (tööaasta pikkus 278,5 päeva), vagunitehas «Dvigatel» 1907. aastal viis päeva tellimuste puudumise tõttu (tööaasta pikkus 263,5 päeva), A. Brockhauseni jahuveski 20 päeva masinate remondi ja puhastuse tõttu (tööaasta pikkus 275 päeva).⁴¹

Kõige lühem tööaasta, kuid seejuures kõige pikem tööpäev oli sesoonselt töötavates ettevõtetes. Nii töötas Valtu tellisetehas aastas keskmiselt 120—140 päeva, Risti tellisetehas (Järvamaal) 180—200 päeva, Loksa tellisetehas 210—230 päeva.⁴²

Ettevõtte tööaastaga võrreldes oli ühe tööliste tööaasta mõnevõrra lühem haiguspäevade ning tööluuside tõttu.

Eestimaa kubermang kuulus koos Liivimaa, Kuramaa ja Peterburi kubermanguga Balti tööstusringkonda, mis võrreldes Venemaa ülejäänud tööstusringkondadega oli majanduslikult üks enamarenenuid. Nende kubermangude tööstuses oli ülekaalus suurtootlus, mida iseloomustas tootmise ja tööjõu kõrge kontsentratsioon. V. I. Lenin tegi artiklis «Tööpäev ja tööaasta Moskva kubermangus» järelduse, «et mida suuremad on vabrikud, seda pikem (üldiselt) on tööaasta».⁴³ Ja tõepoolest, vabriku-

⁴¹ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s. 38, l. 149, 244, 260.

⁴² ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s. 38, l. 33, 86, 91; s. 40, l. 9; s. 44, l. 122, 126, 197; s. 45, l. 84, 211.

⁴³ Lenin, V. I. Teosed, 18, 243.

inspektorite kogutud andmed tööaasta pikkuse kohta Euroopa-Venemaa vabrikutööstuses 1904. ja 1905. aastal näitasid, et Balti tööstusringkonnas oli pikemaid tööaastaid. Sellistes põhilistes tootmisharudes nagu puuvilla-, paberi-, puidu- ja metallitööstus oli tööaasta keskmine pikkus 292—293 päeva. Samal ajal tööstuslikult vähemarenenud kubermangudes töötasid ettevõtted keskmiselt 282—285 päeva aastas.⁴⁴

Olulisi muutusi tööaja senisesse korraldusse tõi Esimene maailmasõda. Tallinna laevatehaste — «Noblessneri», Bekkeri & Ko ja Vene-Balti tehase töölised kinnistati augustis 1914 tehaste juurde. Nad kuulutati mobiliseerituks ja neil keelati omavoliliselt töökohta vahetada.⁴⁵ Puhkepäevad kaotati ning ületunnitöö tehti kohustuslikuks. Tööpäev pikenes ületunnitöö tõttu «Noblessneri» laevatehases kolme, Vene-Balti ja Bekkeri & Ko tehases nelja tunni võrra päevas.⁴⁶ Tartu telefonivabrikus pikenes tööpäev 10 tunnilt 12-le, Leevaku linaketrusvabrikus 9 tunnilt 11-le.⁴⁷ Sõja-aastail pikenes kohustusliku ületunnitöö tõttu nende tööliste tööpäev, kes olid otseselt seotud sõjaotstarbelise tootmisega. Augustis 1916 oli Eestis hõivatud 28 200 töölist sõjaliste tellimuste täitmisega.⁴⁸

Suuri raskusi oli ettevõtete varustamisel kütte ja toorainega. Paljud tehased ja vabrikud, mis ei olnud seotud sõjaotstarbelise tootmisega, pidid seetõttu töö ajutiselt katkestama või tootmismahu vähendama. Nii töötas A. M. Lutheri vineeri- ja mööblivabriku osa jaoskondi lühendatud töönalalaga, Räpina paberivabrikus lühendati tööpäeva ühe tunni võrra jne.⁴⁹

Sõjatingimustes tugevnes valitsevate ringkondade surve töölistele, iga väiksem väljaastumine lämmatati sõjaväevõimude poolt. Seetõttu oli väga raske avalikult võidelda 8-tunnise tööpäeva kehtestamise eest. Uue hooga puhkes võitlus pärast tsaarivalitsuse kukutamist 1917. aasta veebruaris. Tallinna ja Narva suuremate tööstusettevõtete töölised saavutasid kohe kohalike nõukogude otsuse põhjal 8-tunnise tööpäeva. Väiksemate keskuste töölistel tuli oma nõudmiste eest pidada kohati ägedat ja visa võitlust. Aprilli alguses 1917 oli enamikus Eesti tööstusettevõtetes sisse seatud 8-tunnine tööpäev.⁵⁰ Kuid Ajutine Valitsus ei legaliseerinud 8-tunnist tööpäeva. Tööministeeriumi vastava komisjoni 15. aprilli koosolekul olid tööstusringkondade esindajad väitnud, et Venemaa ei ole sellise pikkusega tööpäeva rakendamiseks ette valmistatud.⁵¹ Seadusandlikult kehtestas 8-tunnise tööpäeva Nõukogude valitsus 1917. aasta 29. oktoobri dekreediga.⁵² Selline tööpäeva pikkuse piiramine tagas nii tööliste tervise säilimise kui ka tööviljakuse tõusu.

⁴⁴ Arvutusalus: Данные о продолжительности рабочего времени за 1904 и 1905 года. СПб., 1906, 78—83.

⁴⁵ ENSV RAKA, f. 209, nim. 1, s. 42, l. 52—53.

⁴⁶ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s. 382, l. 13.

⁴⁷ ENSV RAKA, f. 560, nim. 1, s. 63, l. 45; s. 65, l. 143.

⁴⁸ ENSV RAKA, f. 218, nim. 1, s. 10, l. 1—2, 44, 48.

⁴⁹ ENSV RAKA, f. 206, nim. 1, s. 48, l. 164—165; f. 560, nim. 1, s. 59, l. 118.

⁵⁰ Siilivask, K. Veebruarist Oktoobrini. 1917. Tln., 1972, 98—101.

⁵¹ Karma, O. Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis. Tööstuse arengemine 1917. aastani. Tln., 1963, 434.

⁵² История СССР. Великая Октябрьская Социалистическая революция и гражданская война СССР. 1917—1920 гг., VII. М., 1967, 311.

Esitanud J. Kahk

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

Toimetusse saabunud
20. IV 1984

ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОСТЬ РАБОЧЕГО ДНЯ В ФАБРИЧНО-ЗАВОДСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ЭСТОНИИ НА РУБЕЖЕ 19 И 20 ВЕКОВ И БОРЬБА РАБОЧИХ ЗА ЕГО СОКРАЩЕНИЕ

В конце 19 века в Эстонии была развитая капиталистическая промышленность. Предприятия, преимущественно крупные, были хорошо оснащены технически, имели высокую степень концентрации производства, рабочей силы и высокую производительность труда. Ведущей отраслью была текстильная, где в основном работали женщины, подростки и малолетние. В 80-х и 90-х годах 19 века продолжительность рабочего времени на текстильных предприятиях равнялась 12—13,5 часам. В таких отраслях производства, как деревообделочная, бумажная, химическая и минералообрабатывающая, рабочий день длился, как правило, 12 часов. И только на машиностроительных заводах и на предприятиях по обработке металла, где была занята высококвалифицированная рабочая сила, имели место хорошая организация производства и высокая производительность труда, рабочий день был укорочен до 11—11,5 часа.

Рабочий класс всегда и повсюду боролся за улучшение своего экономического положения, в том числе и за сокращение рабочего времени. В царской России с этим требованием первыми выступили текстильщики в 70-е годы 19 века. В результате упорной борьбы рабочего класса царское правительство было вынуждено законом от 2 июня 1897 года ограничить продолжительность рабочего дня фабрично-заводских рабочих до 11,5 часов в сутки, а накануне праздников и по субботам до 10 часов и установить обязательный воскресный и праздничный отдых.

В ходе проведения нового закона в жизнь фабриканты установили на предприятиях предельный по продолжительности рабочий день, только на машиностроительных и металлообрабатывающих заводах он оставался равным 11 часам. Рабочие под руководством социал-демократов продолжали бороться за свои права. В ходе революции 1905—1907 годов они требовали введения 8-часового рабочего дня. Революционная борьба пролетариата под руководством большевиков привела к тому, что предприниматели, боясь введения 8-часового рабочего дня в законодательном порядке, были вынуждены, особенно на предприятиях с чрезмерно продолжительным рабочим днем, сократить рабочее время и повысить заработную плату. Этому способствовала и механизация производства. В 1913 году рабочий день на большинстве предприятий длился примерно 10 часов. Высвободившееся время можно было посвятить участию в общественно-политической деятельности, повышению образовательного и культурного уровня, семье, однако изнуряющая практика сверхурочной работы и более длинный, чем в других промышленных районах России, рабочий день ущемляли достижения рабочих. И только после Октябрьской революции 1917 года советским правительством был издан декрет «О восьмичасовом рабочем дне», который запрещал и сверхурочную работу. Появились предпосылки повышения производительности труда и увеличения свободного времени для всестороннего развития личности.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
20/IV 1984

Maie PIHLAMÄGI

DURATION OF THE WORKING DAY IN ESTONIAN INDUSTRIES (END OF THE 19th—BEGINNING OF THE 20th CENTURY)

At the end of the 19th century, capitalist industry was highly developed in Estonia. The enterprises, mostly big ones and equipped with modern machinery, were distinguished by a high concentration of production, labour force and labour productivity. The predominant role was enacted by textile industry, which employed mainly women and under-agers; besides, the working-day in textile mills was of the longest duration. Those features were due to the fact that the working process in textile industry required less strenuous manual work than in heavy-industry enterprises. In the 1880s and 1890s the duration of the working day in textile mills amounted to 12—13.5 hours. In the other main industrial branches, i. e. timber-working, paper, chemical and mineral-processing industries, the working day lasted mainly for 12 hours. In the engineering and metal-working industries the working day was of a somewhat shorter duration — 11—11.5 hours. At the last-mentioned enterprises the employment of highly qualified labour and a better organization of production enabled to heighten the productivity of labour and curtail the working time.

The working classes all over the world have always been endeavouring to improve their economic conditions and curtail the working day. In the 1870s the textile workers were the first ones in tsarist Russia to demand a shorter working day. On June 2, 1897, as a result of the persistent struggle of the workers, the tsarist government was forced to issue a law concerning the curtailing of the working day at industrial enterprises to 11.5 hours on ordinary days, to 10 hours on Saturdays and eves of calendar holidays, and to institute obligatory days free of work on Sundays and calendar holidays.

In course of the enforcement of the above-mentioned law, the working day at industrial enterprises was still of the maximum duration, except at engineering and metal-working industries, where it lasted for up to 11 hours. The workers, guided by the social-democrats, continued their fight for the shorter working time, and during the revolution of 1905—1907 they demanded the institution of an 8-hour working day. Due to the revolutionary struggle of the proletariat under the guidance of the bolsheviks, the employers, fearing the official enforcement of the 8-hour working day, were forced to shorten the working time and heighten the wages of the workers. The curtailing of the working day became possible thanks to the mechanization of production. In 1913 the working day at most industrial enterprises lasted for about 10 hours. Thus the gained free time could be used for raising the educational and cultural standards of the workers, for family life as well as for participation in social and political activities. However, the practice of overtime work and of the longest working year, in comparison with other industrial regions of Russia, diminished the achievements of Estonian workers. It was only thanks to the Soviet government that the 8-hour working day was enforced and the overtime work was prohibited by law, in October 1917. That curtailing of the working time contributed to improving the health of the workers and to heightening the labour productivity.

*Academy of Sciences of the Estonian SSR,
Institute of History*

Received
Apr. 20, 1984